

ՀԱՅ ՆԱՀԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ*

(Տեսութիւն հայ ռովորութեան իրաւունքից)

VII

Նախորդ գլխում տեսանք, թէ հայրիշխանութիւնը զարգանալով առանձնայատուկ սոցիալ-տնտեսական պայմաններում, ամփոփում է իր մէջ ընտանեկան կազմի այնպիսի գաղափար, բովանդակում է այնպիսի ըմբռնումն գերդաստանական յարաբերութիւնների, որ միանգամայն ակնյայտնի ու բնական է դառնում կնոջ ստորագրեալ գրութիւնը ընտանիքի մէջ: Հէնց այն փաստն, որ ամուսնութիւնը հայ նահապետական գերդաստանի շրջանում կատարւում է գլխաւորապէս գնմամբ ու մասամբ առեւանգմամբ, ցոյց է տալիս, որ կին-մարդու վրայ նայում են իբրեւ իրաւանց առարկայի, իրաւազուրկ անձի վրայ*: Կնոջ մասին ունեցած այդ իրաւաբանական գաղափարը մանաւանդ խիստ ցայտուն աչքի է զառնում Աբարանի հայերի հայեացքներում. այստեղ, եթէ հարսը այրիանալուց յետոյ նորից ամուսնանայ, պէտք է նոր ամուսինը զաւան (գնման գումարը) վճարէ, բայց ոչ հարսի ծնողներին, այլ նախկին ամուսնու ընտանիքին**: Միակ նշանակութիւնը, որ ունի կինը իր ամուսնու համար այդ նախ այն է, որ ծառայում է ագնատական, հօրական զարմի յարատեւմանը, որդիներ ծնելով իր ամուսնու համար և երկրորդ՝ այն է, որ իբրեւ բանուոր, աշխատաւոր ձեռք անհրաժեշտ է գերդաստանի տնտեսական գործունէութեան մէջ, ընտանեկան նիւթական գոյքն հարստացնելու համար:

Կնոջ իրաւազրկութիւնը արտայայտւում է ամուս-

* Այդ հարցի մասին մանրամասն տես մեր յօդուածը՝ «Գնմամբ և առեւանգմամբ ամուսնութիւն».— Ազգագրական հանգես, 1905 թ. XII հատ. եր. 40—83:

** Գարեգին սրկով. Յովսէփեան—Փշրանքներ, եր. 53.

նական կեանքի բազմաթիւ կողմերում, կլին մարդը մասնակից չէ գերդաստանի այն հասարակական կեանքին, ուր հանապազ և միմիայն տեղ ունին այր-մարդիկ, կլինը ձայն չունի ընտանեկան այն խորհրդներում, որտեղ մասնակից է իր ամուսինը։ Ընդհանրապէս այն բոլոր յարաբերութիւնների արտաքին ձևերը, որոնցով բնորոշոււմ են այր մարդկանց վերաբերմունքը դէպի իրենց կանայք, նահապետական գերդաստանում պարզ են կացուցանոււմ, թէ ինչպիսի ստորագրեալ աստիճանի վրայ է կանգնած կիսն համեմատաբար իր ամուսնու հետ, որը կոչոււմ է նրա գլխաւէր (Բօրչալիում)։ Կնոջ ընտանեկան փակ կեանքը, որով նա իրաւունք չունի խօսելու ոչ մի տղամարդու հետ, նոյն իսկ իր ամուսնու հետ օտարների ներկայութեամբ, իրաւունք չունի փողոց դուրս գալ զբօսնելու, տղամարդկանց հասարակութեան մէջ երևալ և այլ սոյնանման բազմաթիւ երեոյթները հասցնում են նահապետական գերդաստանի հայ կնոջը գրեթէ ստրկական մի դրութեան, ուր թագաւորում է իր ամուսնու բռնակալական իշխանութիւնը։ Շատ հետաքրքիր է այր մարդու ու կնոջ փոխադարձ յարաբերութիւնների նկարագրութիւնը Գանձակի ընտանեկան բարքերից, որ անում է պ. Ե. Լալայեանը։ մի նկարագրութիւն, որի ներկայացրած պատկերը կը գտնենք ամենուրեք հայ նահապետական գերդաստանի շրջաններում։

«Ամուսնանալով, աղջիկը կորցնում է իր ազատութիւնը. նրա երեսը այժմ թանձր քողով են ծածկում և մտցնում մի գերդաստանի մէջ, որի բոլոր անդամների հետ նա օտար է, որոնցից ոչ միին հետ նա իրաւունք չունի խօսելու։ Այդ ճնշիչ դրութիւնը ինքը, նահապետական գերդաստանն էլ է զգացել, ուստի և սահմանել է, որ հարսնեղբայրները և կամ մօտիկ ազգականներից երկու պատանիներ ընկերակցում են հարսին և մնում են նրա մօտ երեք օր. մինչև որ նա փոքր ինչ ընտելանում է սկեսրանց, սկսում է խօսել ամուսնու հետ։ Նա չի կարող բանալ իր բերանը և խօսել մի այլ սեռի, մի այլ

խմբի անդամի հետ, որովհետև նահապետական կեանքը դերդաստանի անդամներին ըստ սեռի բաժանել է երկու խմբի, որոնց մէջ շատ քիչ հոգեկան կամ մտաւոր կապ կայ, յարաբերութիւն կայ: Տղամարդիկ առանձին են նստում, առանձին, կանանցից զատ և նրանցից առաջ են ուտում, խմում, իրենց տպաւորութիւններն ոչ թէ իրենց կանանց, այլ իրենց եղբայրներին, հօր պատմում, գործի վերաբերութեամբ դարձեալ տղամարդիկ միմեանց հետ են խորհուրդ անում: Ամուսինը մի տղամարդի ներկայութեամբ ամօթ է համարում որեւէ նիւթի մասին խօսել իր կնոջ հետ, գգուել իր երեխային: Բացի դրանից տղամարդիկ կարծում են, թէ կանանց մազերը երկար են, խելքերը կարճ և այս պատճառով էլ նրանց կարծիքներին նշանակութիւն չեն տալիս, հետեւեւոր չեն խորհրդակցում, իրենց դրութիւնը նրանց չեն պարզում: Կանայք շատ անգամ անտեղեակ իրենց ամուսինների նիւթական դրութեան, այնպիսի պահանջներ են անում, որ նրանք չեն կարող կատարել, և փոխանակ պարզ խոստովանելու՝ զանազան պատճառներով մերժում են և շատ անգամ անբաւականութիւնների տեղիք տալիս»*:

Նմանապէս և Զաւախքում ամուսնու «աչքում կինն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ իւր կրքերին յագուրդ տուող մի ծախուած պոստիկ և մի ստրուկ աղախին: «Հօրդ ալ ինչի 100 մանէթ տուի, որ աս բանը չպիտի էնիս» ամուսնու սովորական խօսքերն են կնոջ մի որ և է աշխատանքից հրաժարուած միջոցին: Հայ գիւղացին շատ հեռու է կնոջը գգուելուց, նա օտարների և նոյն իսկ տանեցիների ներկայութեամբ թոյլ չի տալիս կնոջն իրեն հետ խօսելու, հետը հաց չի ուտում և առանձին խօսակցութիւն համարեա երբեք տեղի չի ունենում: Նա երբեք գրեթէ չի խորհրդակցում կնոջ հետ. տոներին ամօթ է համարում շնորհաւորելու և մի բան նուիրելու նրան: Կինը դերդաստանի մէջ ևս մի առանձին յարգանք չի վայելում: Նա մինչև անգամ պար-

* Ե. Լալայեան—Գանձակ դաւառ. Բ. հատ. եր. 63.

տաւորուած է 10 տարեկան տեղեր հետ հարսնութիւն անել, չխօսել: Նրան հրամայում են ոչ միայն կեսրարն, կեսուրը և ամուսինը, այլ և մեծ տեղերկնիկներն ու տեղերերը: Նա առանց կեսուրի թոյլտուութեան ոտը մի քայլ անդամ դուրս դնելու և կամ մի բան վերցնել ուտելու իրաւունք չունի» Այր մարդու այդ տեսակ տիրապետական վերաբերմունքը դէպի իր կիները գտնում ենք նաև հայ կանոնական իրաւունքի և մանաւանդ Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքի մէջ: Այդ գաղափարն անշուշտ անցել է հայկական օրէնքների մէջ սովորութական իրաւունքի ազդեցութեան ներքոյ: Մխիթար Գօշը շատ բնորոշ է արտայայտում այր մարդու տիրապետութիւնը կնոջ վրայ. «Զի ամենայնիւ իշխան լինի այրն ի վերայ կնոջ որպէս յայլսն, նմանապէս և յամուսնանալն»*:

Քանի որ կինն այր մարդու հետ համեմատելով զուրկ էր ընտանիքում որեւէ իրաւունքներից, ակներեւ է սր նոյն այդ երևոյթը նշանակութիւն ունէր նաև հասարակական յարաբերութիւնների մէջ: Կնոջ իրաւազուրկ անձն համարուելու մի հետաքրքիր փաստը կայանում էր նրանում, որ նա չէր կարող հանդէս գալ դատաստանի առաջ, նոյն իսկ իբրև վկայ: Եթէ դուրս էլ գար, նրա ցուցմունքները չունին իրաւաբանական արժէք: Բորչալիի գաւառում, նոյն իսկ այն դէպքում, երբ կինը մօտիկ ազգական տղամարդ չունենալով ստիպուած է լինում իր շահերը պաշտպանելու համար գիւղական դատարանին կամ հասարակական ժողովին դիմելու, նրան հալածում է հասարակական կարծիքը, «անզգամ», աներես է կոչում, որ այնքան տղամարդկանց ներկայութեամբ կանգնում, խօսում է**:

Այդ նոյն հայեացքը մտել է նաև Մխ. Գօշի Դատաստանագրքի մէջ. «Իսկ զկանայս ոչ է պարտ ընդունել վկայս, այլ արբանեակս վկայից»:

Եւ մեր հեղի-

* Մխիթարայ Գօշի՝ Դատաստանագիրք Հայոց, մասն II, գլ. Ե.

** Ե. Լալայեան—Բորչալիի գաւառ. Ազգազրական հանդէս XI հատ. էր. 125.

նակը իր այդ որոշումը փաստարանում է հետեւեալ կերպով. «զի որպէս ոչ է նոցա քահանայ լինել կամ զինուոր ե ոչ հնձան հարկանել ե ըստ կանոնաց ոչ ի շուկայ նստել ե ոչ արանց հանդերձ զգեանուլ, նոյնպէս ե ոչ դատաստան առնել ե ոչ վկայել»*:

Սակայն Մխիթար Գօշը ուշադրութեան է առնում, որ կարող են պատահել այնպիսի դէպքեր, երբ միակ վկաները՝ կամ ականջալուր կամ ականատես՝ եղել են միմիայն կանայք: Այս դէպքում մեր հեղինակը ստիպւած է ընդունել կանանց վկայութիւնը, բայց ե միևնոյն ատեն որոշ սահմանափակումներով, որոնք հաստատում են վերստին կնոջ իրաւական դրութեան ստորացրած աստիճանը: Կին վկաների թիւը որեւէ դատաստանական ցուցմունքի համար պէտք է միշտ կրկնակի լինի, այսինքն երկու անգամ աւելի արու վկաների օրինական թիւից, այն է 4—6 հոգի: Ընդ սմին կին վկաները իրաւունք չունեն բնաւ անձամբ ներկայանալու դատարանի առաջ, այլ անհրաժեշտ ցուցմունքները պարտաւոր են տալ իրենց տանը նոյնքան թուով այր մարդկանց, որոնց առաքում է նրանց մօտ դատաւորը իր ընտրութեամբ. ե ապա յիշեալ այդ մարդիկ, վերադառնալով դատարան, յայտնում են կանանցից լսած վկայութիւնները դատաւորին, որը ե ընդունում է:

Կնոջ անձնական իրաւունքների այդ տեսակ ստորացրած դրութեանը մասամբ նպաստում է նաեւ այն հայտնածքը, որ գերիշխում է ընդհանրապէս հայ նահապետական գերդաստանում: Կինը հայ ժողովրդի կարծիքով մի անսուրբ արարած է: Մանաւանդ անսուրբ է համարւում կինը դաշտանի ու ծննդաբերութեան ատեն: Նոր-Բայազէտի գաւառում «ծննդաբերութիւնից մինչև կնուները թէ՛ ծննդկանը, թէ՛ նորածինը ե թէ՛ տատմերն ու մանկաբարձները (տատմօրը օգնող կանայք), անսուրբ են հա-

* Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրը Հայոց. հրատ. Բաստամեանի: Նախագումն, գլ. Է, եր. 41:

մարւում, մարդիկ նրանց հետ շատ չեն շփւում, նրանց հետ հայ չեն ուտում, նրանց ձեռքից բան չեն վերցնում, և նոյն իսկ այն իրերը և ուտելիքները, որոնք նրանք ձեռք են տուել՝ պղծուած են համարւում և չեն գործածւում. ուստի և սրանց համար առանձին ամաններ են պահում, որոնք յետոյ մեռոնաջրով սրբում են: Ծննդկանը սրբւում է միայն այն ժամանակ, երբ «մեռոն է գալիս տուն», այնպէս որ եթէ երեխան մեռած ծնուի կամ առանց մկրտուելու մեռնի՝ նա (ծննդկանը) անսուրբ կը համարուի, մինչև որ նոր որդի ծնի և մկրտել տայ»*: Նոյնաման հայեացք է իշխում ամենուրեք հայ ժողովրդի մէջ**։ Այդ երևոյթը գոյութիւն ունի գրեթէ բոլոր ժողովրդների հայեացքներում և պրոֆեսսոր Մաքսիմ Կովալևսկու ենթադրութեամբ պէտք է այստեղ պարփակուած լինի Զէնդ—Ավետայի վարդապետութեան հետքերը, թէ կենդանի՝ օրգանիզմներից բաժանուած բոլոր մասերը համարւում են անսուրբ, պիղծ, այսինքն բռնուած ու գերուած են չար ոյժերով։ Յիրաւի հայերի մէջ էլ եղունգի կտրած մասերը, նմանապէս և մազերի և այլն համարւում են ռամկական հաւատալիքներով անսուրբ և պիղծ։ Եւ նայելով այդ հաւատալիքներին ժողովուրդը պէտք է այդ կտրած մասերը կամ թաղէ գետնի մէջ կամ թազցնէ մի մութ տեղ, կամ այրէ և այլն։

VIII

Քանի որ կնոջ անձնական իրաւունքները սահմանափակուած են հայ նահապետական գերդաստանի իրաւա-

* Ե. Լալայեան—Նոր-Բայազէտի գաւառ., Ազգագրական հանդէս. 1907 թ. XVI գիւրք, եր, 38:

** Սիսիան՝ Ե. Լալայեանի, եր. 129: Նոյնի—Վարանդա, եր. 147. Նոյն—Բորչալուի գաւառ., Ազգագր. հանդէս IX հատ. եր. 253 Նոյն—Վայոց ձոր, Ազգագրակ. հանդէս, հատ. XIV, եր. 140:

բանական հայեացքների ներքոյ, ուր միայն հայրիշխանութեան սկզբունքն է տիրապետում, պարզ է, որ կնոջ վրայ նայում են իբրև իրաւանց առարկայի, իբրև մի անձի, որը ենթարկուած է իր մարդու բացարձակ իշխանութեանը։ Ամուսինը իր կնոջ խնամակալ դերն է ճանաչում։ Կնոջ այդ ստորացեալ անձնական դրութիւնը, անձնական իրաւազրկութիւնը հայրիշխանական սկզբունքի տիրապետութեան մթնոլորդում ծագում է գլխաւորապէս այն հանգամանքից, որ կիներն ունեն գերդաստանի ստացուածքի վերաբերմամբ միանգամայն իրաւազուրկ է։ Մենք արդէն գիտենք, որ նահապետական գերդաստանը կազմուած է արենակից ազնատներից իբրև մի տնտեսական համայնակեցութիւն, աշխատակցական կօլլեկտիւ միաւոր, հետեւապէս ակներև է, որ կիներն օտար ցեղից, օտար արիւնից սերուելով և բացառապէս ամուսնական կեանքի համար, այսինքն որդիք ծնուելու նպատակով, բերուած լինելով իր մարդու գերդաստանը, անկարող է մասնակցել համայնական ընչքին ու սեփականութեան մէջ իբրև բաղկացուցիչ իրաւատէր, իբրև այդ ստացուածքի տէր։

Ճիշտ է, կիներ մասնակցում է իր ամուսնու հետ հաւասար ոյժերով գրեթէ գերդաստանի տնտեսական ամբողջ գործունէութեանը, մասնակից է իր աշխատանքով ընտանեկան համայնական ընչքի յաւելմանը ու տնտեսական կեանքի բարելաւմանը, բայց նա այնտեղ հանդէս չի գալիս իբրև այդ գերդաստանի աշխատակցական միութեան բաղկացուցիչ համազօր անդամ, իբրև համայնական մասնակից իրաւատէր ընդհանուր աշխատանքի արդասիքների։ Կիներ իւր ամուսնու գերդաստանում լոկ աշխատաւոր ձեռք է և ուրիշ ոչինչ։ Նա մի աշխատաւոր է, որ ձեռք է բերուած գերդաստանի համար գրեթէ գնման եղանակով և պարտաւոր է աշխատել նոյն չափով, ինչպէս և այրմարդիկ։ Ղարաբաղում գերդաստանի կանայք, բացի տնային աշխատանքներից, հանդիսանում են տղամարդկանց օգնականներ նաև դաշտային և դրսի այլ համանման

աշխատանքներում,* Գանձակի գաւառում կինը ի հարկէ կատարում է բոլոր տնային աշխատանքները, որոնք մեծ գեր են խաղում գիւղացու շէնքում առաւելապէս ձմեռը, «Իսկ տարուայ միւս եղանակներին նրա աշխատանքը կրկնապատկուում է,.... Չնայելով, որ տան ամբողջ հարստութիւնն, ինչպէս ամուսնու, այնպէս և իր գառն աշխատանքի արդիւնքն է, բայց և այնպէս նա շատ քիչ իրաւունքներ ունի այդ տուն մէջ»**:

Սակայն կինը, չունենալով ոչ մի սեպհական ու տիրական իրաւունք իր ամուսնու գերգաստանի համայնական ընչքի ու ստացւածքի վերաբերմամբ և ճանաչուելով իբրեւ ստար սերնդից միայն եկած ու մտած իր ամուսնու տունը, անշուշտ իր հօրական տնից բերած բոլոր իրերը շարունակում է համարել իր սեփականութիւն, որի վրայ, ինչպէս արդէն առիթ ենք ունեցել շեշտելու***, ըստ սովորութեական իրաւունքի չի տարածւում ընտանեկան համայնքի, նայն իսկ իր ամուսնու իրաւասութիւնը: Կնոջ այդ բերած գոյքը չի կարող ուրեմն խառնուել ամուսնու գերգաստանի համայնական գոյքի մէջ, շահագործուել նրա անդամների ձեռքով: Ի դուր չէ այդ գաղափարը ժողովուրդը տրտայայտում մի վերին աստիճանի ընտրոշ առածով, թէ «կնկայ բերած փողը մայա չի գառնայ»: «Կնոջ արնագինը կամ օժիտը շարունակւում են նրա սեփականութիւն համարուելու, կնոջ փողի վրայ իրաւունք չունի և նրա ամուսինը, եթէ բաժան չէ եղբայրներից»†: Այս հետաքրքիր փաստը ապացուցանում է, թէ ինչ մեծ նշանակութիւն է ստացել հայ ժողովրդի իրաւական հայեացքներում հայրիշխանութեան սկզբունքը, որ միանգամայն այլ իրաւունքների մակերեսայթի վրայ է դնում ստար գերգաստանից եկած, խորթ օջախից անջատուած կնոջը հան-

* Зелинский—Народно-Юридические обычаи армянъ եր. 26:

** Ե. Լալայեան—Գանձակի գաւառ, եր. 65:

*** Տես սոյն յօդուածի IV գլուխը, «Արարատ» եր. 264

† Ե. Լալայեան—Ջաւախք, եր. 179:

գերձ իւր շարժական գոյքով, նահապետական գերդաստանը հեռացնելով իր համայնական սեփականութիւնից կնոջ արնագինն ու համանման փողերը, դրանով աւելի ևս ուժեղ է շեշտում, որ կինը իբրև սեփականատէր ընտանեկան համայնական գոյքի վերաբերեալ միանգամայն իրաւազուրկ է։ Հակառակ դէպքում իսպառ կը խախտուէր այն ագնատական սկզբունքը, որը հայրիշխանութեան անյողգող դիմքերից մէկն է, կը տապալուէր այն իրաւաբանական ըմբռնումն, թէ կինը չի պատկանում մարդու գերդաստանին իբրև համազօր ըաղկացուցիչ սեփականատէր անդամ, թէ կինը գնմամբ կամ առևանգմամբ ձեռք բերուած մի աշխատաւոր, բանուոր ձեռք է։

Ահա այս իրաւաբանական յարաբերութիւնները, որոնք այնպէս խորն արմատացել են ժողովրդական սովորոյթների մէջ, իրենց ազդեցութիւնն են ունեցել նաև Մխիթար Դօշի Դատաստանագրքի վրայ, ուր ամուսնական ընչական յարաբերութիւնների վերաբերմամբ նշմարելի են նոյնանման իրաւական աշխարհայեացքի հետքեր։ Թէև հակառակ մեր ժողովրդի մէջ տիրապետող այն սովորոյթի, թէ արնագինը պատկանում է հարսին և գտնուում է նրա անմիջական տրամադրութեան ներքոյ, և թէև Մխիթար Դօշը անհրաժեշտ է գտնում, որ «երեսաց տեսոյն և պուոյգը պսակից յետոյ լինի «ի ձեռս առնն», այնուամենայնիւ կարելի է եզրակացնել, որ այդ գոյքի նկատմամբ կինը պահպանում էր տակաւին որոշ չափով իր սեփականատիրական իրաւունքները։ Յիշաւի Դատաստանագիրքը ոչ մի տեղ պարզ ու կտրուկ չի որոշում, թէ յընթացս ամուսնական կեանքի, այրն ինչ իրաւունքներ ունէր իր կնոջ ընչքի վրայ, արդեօք այրն ունէր լիազօր իրաւունքներ իր կամքի համեմատ կարգադրել կնոջից ստացած գոյքը, թէ սահմանափակուած էր լոկ նրանով, որ միայն կառավարէր ու անվնաս պահպանէր այդ Դատաստանագրքի մի քանի տեղերից կարելի է եզրակացնել, որ ամուսնու իրաւունքը կնոջ բերած ընչքի վերաբերմամբ որոշ սահմանափակումների էր ենթարկուած։ Իսկ թէ սահ-

մանավակումներ գոյութիւն ունէին, որոնք քիչ թէ շատ կասում էին ամուսնու լիազօրութիւնը կնոջ ընչքի վերաբերմամբ, պարզ արտայայտում է նրանից, որ Մխիթար Գօշը իւրաքանչիւր քայլափոխում կրկնում է, թէ ամուսնական լուծումների դէպքերում կնոջ բերած իրերը պէտք է անհրաժեշտ յետ յանձնուին իրեն։ Մինչև իսկ այնպիսի հանգամանքներում, երբ ամուսինը մեռնում է իւր հօր տանը, նա կարող է ազատօրէն կարգադրել իւր ստացւածքը որևէ կտակով, մինչդեռ կնոջ իրերի վրայ ոչ մի կարգադրութիւն չի կարող անել, որովհետև իւր մահուանից յետոյ կնոջ բոլոր բերածը ի դէպս անդաւակութեան կրկին անցնում է կնոջը*։ Նմանապէս եթէ կինը վախճանուի և ոչ մի զաւակ չը լինի, հանգուցեալ կնոջ բաժինն զատում է ամուսնու գոյքից և յանձնում է աղջկայ ծնողներին կամ եղբայրներին։ Իսկ եթէ կան զաւակներ, այն ատեն կնոջ «հոգու պէտքերու» համար անհրաժեշտ գումարը հանելով, մնացածը անցնում է զաւակներին**։ Ուրեմն ամուսինը ոչ մի լիակատար իրաւունք չունէր կնոջ գոյքի վրայ, այլ քանի որ ամուսնական կապերի մէջ էր, նա հանդիսանում էր մի տեսակ կառավարիչ իր կնոջ բերած ընչքի։ Այդ ինչքը գտնւում էր մարդու տրամադրութեան ներքոյ, երևի որևէ մեզ անյայտ, սահմանագծած իրաւասութեամբ և այդ ինչքը նա պարտաւոր էր անվնաս պահել, եթէ ոչ շահագործել, ապա ամուսնութեանց լուծման դէպքերում վերադարձնել լիովին կնոջը։ Մենք արդէն առիթ ենք ունեցել յայտարարելու նաև մի փաստ, որ Դատաստանագիրքը խօսելով եղբայրների բաժանման մասին պարզ որոշում է, թէ եղբայրները նախ քան հայրենեաց տանից բաժանուելը, պիտի սկզբում որոշեն հարսների, այսինքն իրենց կանանց բաժինները, այ-

* Մխիթար Գօշի Դատաստանագիրքը Հայոց—հրատ. Վահան Ժ. Վ. Բաստամեանի. մաս. I յօդ. ձեռն.։

** Անդ. I մաս, յօդ. ձեռն.։

նուհետեւ «յիւրաքանչիւրսն տայցեն և ապա ինքեանց հայրենեացն բաժանեն»*։

Յամենայն դէպս Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքի օրէնքներից կարելի է եզրակացնել, որ հակառակ ժողովրդական իրաւագիտակցութեանը մեր հոգեւոր օրէնքագէտների հայեացքներում սկսել էր արդէն ճանապարհ հարթել այն գաղափարը, թէ ամուսնու իրաւունքը, *manus mariti*-ն որոշ չափով տարածւում է նաև կնոջ սեփականութեան վրայ, նրան պատկանելիք գոյքի վրայ, եթէ ոչ լիակատար տիրապետելու, գոնէ ազատ օգտուելու սկզբունքներով։ Այդ տեսակ հայեացքով է տողորուած վերոյիշեալ Դատաստանագրքի ե. յօդուածի (Մասն Ա.) բովանդակութիւնը, ուր դրականապէս շեշտւում է, որ «Ձայդոսիկ իրաւունս հաճոյս վարկաք դատաստանի, զի որպէս ոչ տիրէ ամուսնութեամբ կնոջն, մի լիցի իշխան ընչից նորա»։

Բոլոր վերոյբերեալ փաստերը, պատկերացներով կնոջ դբութիւնը հայ նահապետական գերդաստանում, որոշում են առաջի հայեացքից միմիայն հարսների իրաւական յարաբերութիւնները դէպի ընտանիքի այրմարդիկ, մանաւանդ դէպ իրենց ամուսիններն ու տանուտէրը։ Այդ իրաւական դբութիւնը կարծես չպէտք է վերագրուէր գերդաստանի նահապետի կնոջը, «մամը» «տատը», որը արտաքուստ աւելի լայն իրաւունքներով օժտուած է երևում համեմատաբար միւս կանանց հետ և առաջի հայեացքից կարծեօք իր ամուսնու հետ համահաւասար դիրք բռնած ունի ընտանիքի մէջ։ Սակայն դա առերևոյթ է։ Նահապետի կնոջ այդ համեմատաբար արտօնեալ դբութիւնը կայանում է միայն ընտանիքի ներքին կառավարութեան ու տնտեսական ներքին գործունէութեան, այսինքն աշխատանքի ղեկավարման մէջ, և այն էլ այնպիսի իրաւունքներ են, որոնք տարածւում են բացառապէս հարսների վրայ։ Բայց իր հասարակական-իրաւական դբու-

* Մխիթար Գօշի Դատաստանագրքը, մաս II յօդ. 38։

թեամբ, իր սեփականատիրական իրաւունքներով ընտա-
նեկան համայնական գոյքի վերաբերմամբ և դէպի իւ-
ամուսինն՝ նահապետի անձնաւորութիւնը՝ ունեցած իրա-
ւաքանական յարաբերութիւններով, նա ոչնչով չի տար-
բերուում միւս կանանցից: Ըստ հայ սովորութեան իրա-
ւունքի նահապետի manus mariti-ն նոյնպէս տարածուում է
իր կնոջ՝ գերդաստանի մամի, մեծ ժօր վրայ, ինչպէս և
տարածուում էն միւս հարսների վրայ սրա և իւրօրքան-
չիւր ամուսնու իրաւունքը:

Խ. Սամաւէլեան.

(Շարունակելի).